

COLLAZIONI, CONGETTURE E EMENDAMENTI INEDITI

AUTORI VARI

Aetius, 3, 6, p. 263, 25-26 Olivieri

ἡ μὲν ἐπὶ κλίνης ἢ κρεμαμένης ἢ ὑπόβαθρα ἐχούσης κατὰ τοὺς **γωνιαίους** πόδας

---

lege διαγωνίους

Cfr. Orib. *coll.* vi 23 Raeder.

SERENA BUZZI

Aetius, 3, 135, p. 314, 25 et 315, 5 Olivieri

Τὰς δὲ ὑπερκαθάρσεις στήσομεν θερμῶ ποτίσαντες καὶ τῇ **διαθέσει** τῶν ἄκρων καὶ τρίψει σφοδρᾶ καὶ σικύαις. [...] εἰ δὲ ἰδρωῶτες ἀμετροὶ ἐπιγέ-νοιντο, στήσομεν ῥιπίζοντες τὸ σῶμα καὶ σπογγίζοντες ἐκ ψυχροῦ ἢ ὀξυκράτου

---

lege διαδέσει

Cfr. Orib. *coll.* 6, 23, 3, 4 Raeder.

SERENA BUZZI

Anon., *de alimentis* (Theophanes Chysobalantes) II 21, 6-8; 22 Ideler

(21) οἱ ποτάμιοι καὶ λιμναῖοι καὶ οἱ ἐν **πόλει** διαιτώμενοι, καὶ πάντα τὰ κητώδη τῶν ἐν θαλάσῃ ζώων.

(22) Ὅσσα **περιττά**.

---

lege ἰλί; ἀπέριττα

Cfr. Orib. *coll.* 3.11, 5-6; 3, 12 Raeder

SERENA BUZZI

Aetius, 2.134 CMG VIII 1, II 202 Olivieri

(ῥά) τὰ καλούμενα **πηκτά**

---

*fort. legendum πνικτά collato Orib. coll. 2.45.6 (cf. Gal *alim. fac.* 6.67.1 K)*

Non vi sono altri esempi di uova «coagulate», molti di uova «affogate».

SERENA BUZZI

Aetius, 15.14 Zervos

ποιεῖ πρὸς νομάς, σπηεδόνας, καρκινώδεις διαθέσεις καὶ τὰ **μαινόμενα** ἔλκη καὶ τὰ δυσπεπούλωτα ἐν βουβῶσι καὶ μασχάλαις καὶ τραχήλῳ

μαινόμενα] μελαινόμενα *Par. gr.* 1451 f. 225r

IVAN GAROFALO

Democr., Fr. B 32 DK

Ξυνουσίη ἀποπληξίη μικρή· ἐξέσσεται γὰρ ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπου καὶ ἀποσπᾶται πληγῆι τινι μεριζόμενος.

ἐξέσσεται vel ἐξέσσεται Stob. Hippolyt. Porphyrt. [*Gal.*] *Def. med.* (ex corr.) : *exiliret* Plin. : ἐκθόρνυθαι Sabin. ap. Gal.

Il frammento è riportato integralmente da Stobeeo (III 6, 28) e Ippolito (*Ref.* VIII 14 = 234, 5 W.). Clemente Alessandrino (*Paed.* II 10, 94 = I 214, 9 Stähel) ne riporta una parafrasi: «Μικρὰν ἐπιληψίαν» τὴν συνουσίαν ὁ Ἀβδηρίτης ἔλεγεν σοφιστῆς, νόσον ἀνίατον ἠγοούμενος. Ἡ γὰρ οὐχὶ καὶ ἐκλύσεις παρέπονται τῷ μεγέθει τῆς ἀπουσίας ἀνατιθέμεναι; «Ἄνθρωπος γὰρ ἐξ ἀνθρώπου ἐκφέεται τε καὶ ἀποσπᾶται». Galeno nel commento ad *Epidemie* III allude alla dottrina contenuta nella prima parte del frammento, per criticarne l'interpretazione di Sabino e dei suoi seguaci, cfr. *In Epid.* III 1, 4 = 25, 3-4 Wenkebach: τίς γὰρ ἦν ἀνάγκη γράφειν Δημόκριτον μὲν εἰρηκέναι μικρὰν ἐπιληψίαν εἶναι τὴν συνουσίαν, κτλ. Sembra alludere allo stesso quadro dottrinario anche Plut., *Quaest. Conv.* III, 6, 1 (cfr. Fr. 527, pp. 662 e 664 Luria).

Citazioni parziali sono in Plin., *Nat. Hist.* XXVIII, 58: *venerem damnavit Democritus, ut in qua homo alius exiliret ex homine*; in Sabino ap. Gal., *In Hipp. Epid.* VI 3, 12 = 137, 25-138, 5 *passim*: οἱ μὲν περὶ τὸν Καβῆνον οὐκ ἀλόγως φασι. [...] ἔπειτα δὲ καὶ ὅτι Δημόκριτος εἶπεν “ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπου ἐν ταῖς συνουσίαις ἐκθόρνυθαι” e in Ps.-Gal. (Porfirio), *An animal* 5 = 14, 16-18 Wagner: φησι δὲ καὶ Δημόκριτος ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπου ἐξέσσεται καὶ κύνα ἐκ κυνὸς καὶ βοῦν ἐκ βοός, κτλ.

Più problematico è il riferimento in Ps.-Gal., *Def. med.* 19.449.15-18 K. = Democr., Fr. 124 B DK = Diocl., Fr. 41a van der Eijk, Πραξαγόρας δὲ καὶ Δημόκριτος ἔτι τε Ἱπποκράτης ἐξ ὅλου τοῦ σώματος. ὁ μὲν Δημόκριτος λέγων, ἄνθρωποι εἰς ἔσται καὶ ἄνθρωπος πάντες dato che il testo, non edito criticamente, così com'è non dà senso; Diels (Democr., Fr. 124 B DK, p. 167 n. 21) propone di correggere ἄνθρωπος ἐξέσσεται ἐξ ἀνθρώπου παντός sulla base del contesto.

La citazione del frammento democriteo in Gal., *In Hipp. Epid.* VI, che non è riportata per esteso in DK, deve essere valorizzata in quanto documenta una possibile variante del verbo ἐξέσσεται sul quale concordano gli altri testimoni, escluso Clemente che parafrasa il testo. Le immagini evocate dai due verbi ἐξέσσεται e ἐκθόρνυθαι designano entrambe in modo metaforico come avviene l'emissione del seme da tutto il corpo secondo Democrito.

TOMMASO RAIOLA

Gal., *de alim. fac.* 6.737.6 K

κοινὸν δ' ἐν αὐτοῖς σχεδὸν ἅπασιν ἔστι πολυσαρκότερα τῶν μέσων μορίων τὰ κατὰ τὰς οὐρὰς εἶναι· μάλιστα δὲ τοῦθ' ὑπάρχει ταῖς νάρκασις

lege πολὺ κληρότερα ut Orib. *coll.* II 56, 3

La lezione di Oribasio descrive la compattezza della carne dei selaci.

SERENA BUZZI

Gal., de comp. med. sec. locos 13.306.5 K

ὁποῖα μάλιτά ἐστι τῶν μεταλλικῶν ὅσα μήτε δριμέα μήτε στρυφνὰ πάντη τετύχηκεν ὄντα ... ταῦτ' οὖν καθόλου μεμνημένοι τὴν πεπειραμένην ὕλην ἐφεξῆς γεγραμμένην ἔχετε

πάνω Aetius, XIV 1, *Par. gr.* 1501, f. 167v3-6, *recte* | ἔχετε Aet.

IVAN GAROFALO

Gal., meth. med. 10.330.1 K arabo

حجر الدم وهو الشاذغ

الشاذنج L الشاذنج P الشاذج Ahmet 2043 λίθος αἱματίτης

Nel *Glossario* in «Galenos» 10, p. 114, ho scritto erroneamente الشاذغ. La forma corretta è الشاذنج.

Diversa (o da correggere) la forma شاذنا in ULLMANN, *Wört.* 2002, s.v.

IVAN GAROFALO

Gal., meth. med. 10.369.12 K

κλύσματι δὲ δριμεῖ κελεύσας χρῆσασθαι

δριμεῖ *om.* Ar

Galeno non pratica la flebotomia alla tistica signora romana, e prescrive un clistere, acre per la tradizione greca, semplice per quella araba. Non trovo elementi per scegliere tra le due lezioni/terapie.

IVAN GAROFALO

Gal., meth. med. 10.493.1 K

ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς νόσους παμπόλλην μοῖραν εἰς ὕλης τροφῆς καὶ φαρμάκου ἔκλεξιν ἐκ τῶν ἐθῶν ἔστι λαβεῖν

τροφῆς καὶ φαρμάκου *om.* AFL Burg. arab. *recte*

IVAN GAROFALO

Gal., meth. med. 10.495.6 K

οἱ δ' ἐπ' ἄλλοις μορίοις (sc. μαραμοί) εἰς τοσοῦτον χρονιώτεροι εἰς ὅσον ἕκαστον αὐτῶν ἀκυρώτερόν ἐστι τῶν εἰρημένων

χρονιώτερον AFL *recte*

IVAN GAROFALO

Gal., meth. med. 10.500.11 K

ἀπέχεσθαι δὲ ὁμοίως τῶν ἰσχυρῶς θερμῶν καὶ τρυφῶν **πειρῶ**, ἐλπίζων

post πειρῶ add. τῶν εἰρημένων ὑλῶν AFL Burg. *recte*

IVAN GAROFALO

Gal., meth. med. 10.640.15 K

μηδὲ τρέφειν ἔτι δυνάμενον ὡς πρόσθεν **χηρτόν**

χηρτόν AFL Burg. *ar.*

IVAN GAROFALO

Gal., meth. med. 10.751.12 K

εἰς δὲ τῶν ἐπὶ κήψει χυμῶν αἱ διαφοραὶ **αἶδε**

αἶδε om. AFL Burg.

IVAN GAROFALO

Paul. Aeg., 1, 17 Heiberg

μέχρις ἂν εἰς ὄγκον αἰρήται τὸ σῶμα καὶ εὐανθὲς ὑπάρχη, καὶ αἱ κινήσεις εὐτονοί τε καὶ ὀμαλεῖς καὶ **εὐθυμοὶ** γίνονται.

lege εὐθυμοὶ

Cfr. Orib., *coll.* VI 15, 2 Raeder

SERENA BUZZI

Paul. Aeg., 1.87 Heiberg

ἔπειτα δὲ τὸ μὲν πρῶτον ἡσυχῆ καὶ ἐπ' ὀλίγον, ὡς μέρος μὲν τι διαχωρῆσαι, μέρος δὲ τι **στερεθῆναι** [...] ἦν τι **ζέση** τοῖς χεῖλεσι, καὶ τοῦτο σπύγγῳ καθαίρειν· πολλάκις γὰρ ἐνθένδε καὶ τὸ **ἄλλο** διεφθάρη

lege ἐπιχεθῆναι | ἐπίζη | ὄλον

Cfr. Orib., *coll.* II 61, 8-10 Raeder

SERENA BUZZI

Paul. Aeg., 3.64.1 p. 280, 15 Heiberg

περὶ δὲ τὸ στόμιον (sc. uteri) οὐσῆς τῆς φλεγμονῆς κατὰ τὸ **ἐπιγάστριον** ὀδυνῶνται (sc. mulieres)

lege ὑπογάστριον

sed «secundum superficiem uentris» = ἐπιγάστριον Paul. Aeg. lat. 239 p. 177, 17, quod plane falsum esse euincitur loco parallelo apud [Oribasium] *ecl.* 149.4 περὶ

δὲ τὸ στόμιον αὐτῆς ὑπαρχούσης φλεγμονῆς, κατὰ τὸ ἐπίσειον αἱ ὀδύνας καὶ περὶ ὄλον τὸν κόλπον διασημαίνουσιν. De differentia inter ἐπιγαστριον et ὑπογαστριον uide sis quae exposuit Pollux, *onom.* 2.170.

KLAUS-DIETRICH FISCHER

Rāzī, *Ḥāwī*, ed. Hyderabad, 3.198.16

بمنزلة القروح دواء ماسواس

أقراص دواء ماسواس *lege*

Cfr. *Ḥāwī* 3.182.12 e Gal. *meth. med.* 10.357.1 K τὸ τοῦ Μούσα φάρμακον.

IVAN GAROFALO

Rāzī, *Ḥāwī*, ed. Hyderabad, 13.280.14

يعرض في لسع الموهام عرضان ... بالمحاجم والعروق المجوفة

والقرون | والقرون غرضان | *cum Scor.* 925 : τινὰ τῶν κοιλῶν κερμάτων

Rāzī leggeva qui عرضان come mostra يعرض, Hunain scriveva certamente غرضان, ma a 19.215.2 dove l'estratto è ripetuto, correttamente غرضان. | Per la corretta lezione والقرون «corni» cfr. *meth. med.* 10.897.1 K ἡ τοίνυν μέθοδος ... ἐπὶ ταῖς ὀδύνας ἀπάσαις, ὅσαι διὰ θηρίων ἢ φαρμάκων γίνονται, διττὸν ἔχει τὸν κοπότον.

IVAN GAROFALO

Rāzī, *Ḥāwī*, ed. Hyderabad, 20.412.7

وقال في الثانية من حيلة البرء: إن الأفيون والبنج واليروح تجفف القروح

في ح الثالثة

«E dice nel secondo della *meth. med.*: l'oppio e il giusquiamo e la mandragora seccano le ulcere». La lezione del ms. ح è quella corretta: l'estratto sui narcotici è preso dal libro terzo di *meth. med.*, 10.171.4 sgg.

IVAN GAROFALO

Rāzī, *Ḥāwī*, ed. Hyderabad, 20.580.5

وأما بعير الماعز فقوته حارة محللة

حادة *lege*

Cfr. *Ḥāwī* 20.587.7 e Gal. *de simpl. med. fac.* 12.297.15 K σπύραθοι δ' ἰδίως ὀνομάζονται δριμείας καὶ διαφορητικῆς οὖσαι δυνάμεως da cui è estratto il passo.

IVAN GAROFALO

Symeon Seth (?),¹ *de pestilentia*, ed. Kousi,² 4, 1

ἀτρέμα διοδεύοντες

ἀτρέμα L recte

IVAN GAROFALO

Symeon Seth (?), *de pestilentia*, ed. Kousi, 4, 20

καθαίρειν τὰς λεπίδας

leqe καθαίρειν يقطع

IVAN GAROFALO

Symeon Seth (?), *de pestilentia*, ed. Kousi, 8, 15

συνωθεῖ τὰ περιττώματα ἐπὶ τὰ ἐντός

leqe ἐκτός ظاهر البدن «superficie del corpo»

IVAN GAROFALO

Symeon Seth (?), *de pestilentia*, ed. Kousi, 5, 33

ὄρσιμέναις διαθέσεις

leqe εἰρημέναις

IVAN GAROFALO

Symeon Seth (?), *de pestilentia*, ed. Kousi, 7, 29

διακεχώρηκε, σὺν **χάριτι**

leqe σὺν χάριτι بسكر (deest Laur.)

IVAN GAROFALO

Symeon Seth (?), *de pestilentia*, ed. Kousi, 8, 24

Διατητέον δὲ τὴν **τροφήν**

leqe ودبر المرضعة

Si parla della cura dei lattanti mediante il latte della nutrice.

IVAN GAROFALO

Symeon Seth (?), *de pestilentia*, ed. Kousi, 9, 26

μετὰ συμπτώματος ἐξ ἀνάγκης ἐπικινδύνων

leqe συμπτωμάτων أعراض

IVAN GAROFALO

¹ Vedi Marie-Hélène CONGOURDEAU, *Le traducteur grec du traité de Rhazès sur la variole*, dans A. Garzya, J. Jouanna (ed.), *Histoire et ecdotique des textes médicaux grecs*, Actes du 11e Colloque international (Paris, 24-26 mai 1994), Naples, 1996, pp. 99-111. L'originale arabo è edito da John Channing, London, 1766.

² Ho utilizzato il Laur. 74.10 (L) che è mutilo a 11, 26 Kousi.